

Առաւարտաւնոսթեան ոմ:
(Տես երես 85)։

Օգացման առատութիւնը ծանրա-
տաղտուկ չէ, ինչպէս որ է մտքի առա-
տութիւնը. ուստի և քան զամէնն ա-
ւելի գողտր նիւթի վրայ կրնայ առա-
տութեամբ խօսուիլ. և այս բացատրու-
թեամբս կ'իմանանք այն տեսակ ճար-
տարխօսութիւնը յորում հոգին յան-
պատրաստից և իբրև խառնիխուռն և
անկանոն եղանակաւ մը, մեծ նիւթի մը
վրայ սաստիկ զգացուած և անոր խո-
րունկը թափանցած, յախուռն թափով
մը դուրս կը ծաւալէ իր զգացմունքներն՝
որոնցմով լցուած է, և ամէնուն սրտին
ալ կը հաղորդէ իր կրից երազասլաց
աշխոյժը։

Եւ ճարտարխօսութեան ունեցած
կարողութեանը զարմանալի արդիւնք-
ներն Վաղղիոյ բեմերուն վրայ տեսնու-
ած են. Վորովաբանն Պրիտէն աւելի
սրտեր ձմեցուցած և աւելի արցունք
թափել տուած է քան զիմաստունն և
լայնհամար Պուրտալուն, և եթէ
համարձակելի է ըսել, քան զվսեմա-
խօսն Պոսիւն։

Եւայ մէկը, կրսէ Լահարբ, որ
Պրիտէնի համբաւը լսած չըլլայ, որն
որ մեր օրերուս քարոզչաց ամենէն հըռ-
չակաւորն է։ Իր յատուկ բնատուր
ձիւրքն էր այն զօրաւոր գործարանին
կատարելութիւնը, որ առաքելական
պերճախօսութեան կարևորագոյն մա-
սերէն մէկն է, և որ բազմաժողով ա-
կումբի մը դիմաց խօսողի համար շատ
հարկաւոր է։ Եւանրակիր զանգուած
մը շարժելու համար զօրաւոր լծակ
պէտք է։ Պրիտէնի ձայնը հեռաւոր
գալտաց գիւղականներն կը կանչէր, և
ընդարձակագոյն տաճարաց կամարները
կը հնչեցընէր։ Եւ յայտնակալի բարե-
մասնութեւ հետ ունէր նաև կենդանի
և կրակոտ երևակայութի, հասարակ
և անսովոր նմանութիւններով ճոխացած։
Եւ անկ սրտաշարժ և զգացեալ կերպով
խօսքերը կ'արտասանէր որ ամէն անգա-
ւուն քրտինքով թաթխուած ամպիոնէն

կ'իջնէր։ Եւ ի՞նչ քարոզի մը յառաջաբա-
նութիւնը կը յիշէ զոր 1751ին Ս.
Սուլայիկիոսի եկեղեցւոյն մէջ Պրիտէ-
նի արտասանելը լսեր է։ Եւ ի՞նչ մայրա-
քաղաքին բարձր աստիճանի անձինքն
հետաքրքրութեամբ լսելու համար հոն
ժողովուած էին։ Եւ յայտնի ունկնդրաց
բազմութիւն մը տեսնելով, որ իրեն
համար նոր էր, ամենեւին չխռովեցաւ,
այլ ընդհակառակն գեղեցկահիւս յա-
ռաջաբանի մը նիւթ առաւ զայն, զոր
թերևս Սուրիս յառաջ բերածին պէս
ճարտար դարձուցած չէր, բայց գէթ
մտածութիւնը միայն իրաւցնէ ճարտա-
սանսկան էր, պէտք էր մեծ ազդեցու-
թիւն ընել։ Եւ հաւաստիկ այն կտորը, որ
անշուշտ իր անուանը յիշատակին և
միանգամայն Սուրիի հանձարոյն պա-
տիւ կ'ընէ։

Եւ տեսիլ նորանշան հանդիսի այդ-
քանոյ ունկնդրացդ, թուի իմն, եղբարք
իմ, թէ արժան էր ինձ աստէն բանալ
զըթունս իմ առ'ի զներողութիւն ձեր
աղերսել և եթ'ի շնորհս աննշանի ու-
րուք քարոզչի, որ 'ի խնդրելոյն 'ի ձէնջ
բարեաց հանձարոյ զրկեալ իցէ, յոր-
ժամ զձերոյ փրկութենէդ ճառք 'ի
մէջ անկանիցին։ Եւ սակայն այսօր
այլազգ իմն կիրք ազդին յիս։ Եւ
տրուպեմ յանձնէ, բայց թէ ինչ առ ու-
նայնութե անարգ խուճապիւք խոնար-
հիցիմ, զայդ և զլիսովին հանէք 'ի մտաց։
()Ն անդր 'ի բաց տար' թէ պաշտօնեայ
ոք երկնաւոր ձերումդ ներողամտու-
թեան կարօտանալ խորհիցի։ Օ ի ա-
մենեքեան դուք ո՞րք և իցէք մեղանչա-
կանք էք իբրև զիս։ Եւ զի երեսաց Եւ-
տուծոյն իմոյ և ձեր բախել զկուրծս իմ
'ի պահուս յորդորեալ ստիպիմ, ես որ
մինչև ցայսօր ընդ յարկաւ յարդածաժ-
կոյթ տաճարաց զարդարութիւն բարձ-
րելոյն պատմեալ, քարոզէի տառապե-
լոյ՝ որ կարօտէին հացի, զխիստ ճգունս
ապաշխարութեան. և լաւաբարոյ բը-
նակչաց դաշտացն զահագնալուր ճմար-
տութիւնս հաւատոյ իմոյ ծանուցա-
նէի։ Եւ այ թշուառացելումս, և զինչ
գործեցի զայդ։ Օ անանկան զառնացու-

ցի, զսիրելի բարեկամս Բստուծոյ, և զաննենգ և զմիամիտ մարդիկն, փոխանակ սփոփանաց և կարեկից գթոյն, ահա և դառնութեամբ լցուցի: Բնաստանօր յաւագանին, ի մեծատունս, ի հարստահարողս տառապելոց, կամ ի յանդուգն և յանապաշաւ մեղաւորս և եթ աչք իմ թարթափին: Բնաստ միայն արժան էր զսրբանուէր բարբառն ըստ համօրէն որոտագոչ ազդեցութեանն հնչեցուցանել, և յաջոյ բեմիս արձանացուցանել ընդ իս զմահ սպառնալեօք վառեալ, և ի ձախմէ զմեծազօրն Բստուած՝ հասեալ ի դատաստան: Երկերուք ապա դողութեամբ առաջի իմ, որ լսէքդ ինձ արքամբարտաւանք և անարգութ. զի ահա ի ձեռին ունիմ այսօր զվճիռ ձերոյ դատակրնքոյդ: Երբեք որութիւն փրկութեան, մահուն ստուգութիւն, և ահաւոր պահուն անստուգութի, անապաշաւ խրստութիւն, դատաստանն յետին, ընտրելոց սակաւութիւն, դժոխք, և ի վերջան զամենայն՝ յաւիտենականութիւն, ո՛հ յաւիտենականութիւն. այսօրիկ են ահա զորոց խօսել հանդերձեալ եմ, և զորս ձեզ միայն արժան էր պահել: Ինձ չեն պէտք ձերոցդ կարծեաց, որ գուցէ ինձ ի դատապարտութիւն և ձեզ ի կորուստ լինիցին: Բայց մինչդեռ ես անարժան պաշտօնեայս բարձրելոյն ընդ ձեզ խօսիցիմ, նա ազդեսցէ ի սիրտս ձեր. զի չեմ իսկ անտեղեակ ողորմութեանց նորա: Ենդ յայնժամ առ ահի անցելոց ամբարշտութեանցդ զարհուրեալ, ի գիրկս իմ դիմեալ անկանիցիք՝ արտասուօք զղջութեան և ապաշաւանաց. և առ խայթ մտացդ խղճի խելամուտ լինիցիք թէ ոչ անձահս ինչ իցեմ բարբառեալ:»

Պրիտէնի այս աստիճան ճարտար գրիչ ունենալը մէկէ մը լսած չեմ, կ'ըսէ Լահարբ. բայց այս հաւաստի է որ անկարելի էր իր խօսուածքը լսել և չգրացուիլ. և իր այն ահաւոր ձայնովը, սրբազան տաճարին լուծեանը մէջ և բազմաթիւ ժողովրդեան մտադիր ունկրնդութեանը ժամանակ՝ մահուան և

յաւիտենականութեան ունեններն հընչեցնելով, ամենուն վրայ դող մը կը բերէր:

Իսկ երբ ճարտարխօսութեան ուժը մտածութեանց կարգին և կապակցութեանը վրայ կայացած է, խոհեմութիւն չէ բոլորովին յանկարծաթափ ներշնչման ետեւէն երթալ, թէ որ ճարտարախօսը երկայն բարակ ճոխաբանելով չստիպուի իր աշխուժին տեղի տալ, առանց խորն ընկզմելու և նպատակէն հեռանալու: Բայց շատ դժուարին է այս մասիս մէջ չափաւորութիւն պահելը, ինչպէս որ Պլուտարքոս յանապատրաստից խօսուած ճառերուն վրայ դիտած էր:

«Եր տեսնուի, կ'ըսէ, անոնց մէջ կարգէ դուրս անհոգութիւն և թեթեւութիւն մը. որովհետեւ որոնք որ ասանկ անխորհրդաբար կը խօսին, ուսկից սկսելնին և ուր լմնցնելնին չեն գիտեր. և անոնք որ այսպէս առանց պատրաստութեան ատենաբանելու կը վարժին, բաց ի ուրիշ թերութիւններէ, չափազանց աւելորդաբանութեան կը զարնեն:»

Բայց ալ հաւաստի է որ պերճախօսութեան զօրաւոր ազդեցութիւնն ուրիշներուն վրայ ներգործել տալու միակ միջոցն է դիտել ամենայն կերպով տեղւոյն ու ժամանակին պատշաճ յարմարութիւնը, ու իր և ունկնդրաց կրիցն հանգամանքը: Սովորական քարոզիչներն այս կողմանէ քան զառաջուց պատրաստուած քարոզատունները մեծ առաւելութիւն ունին. ինչպէս նաև ատեանի մէջ ճոխաբան փաստաբաններն՝ քան զանոնք որ պարզ իրենց գրած ատենական ճառը կը կարդան: Բայց դժուարագիտ հանձարն ստանալու համար, զոր կը փափաքէր Յենեկոն որ ճարտասանք ստանան, մեծ աշխատութիւն պէտք է, և բնութեան ազնուագոյն ձիրքերով ճոխացեալ ըլլալու է. բայց ոմանք վարժութիւն ինչուան այնչափի կը հասնին, որ անաշխատ և բնական ճոխաբանութիւն մը կ'ունենան, և խօսելու միջոցին աւելի ճարտար կերպով առաւ-

տարանութիւն կը բանեցնեն՝ քան ե-
թէ գրուածքով շարադրելու ժամանակ
Հոլովմայեցւոց համբալներն հոե-
տորութեան վարժարաններու մէջ այս
կերպով խօսելու իրենք զիրենք կը հրա-
հանգէին, և Սրասոս՝ որ այս կիրառու-
թեան օգտակարութիւնը ճանչնալով
հանդերձ, աւելի նախամեծար կը սե-
պէր մտածելով զրելու ջանալ, նոյն
ինքն Սրասոս քան զամէն ճարտարախօս
աւելի առատաբան էր, իր ըրած ան-
խոնջ պարապմունքներուն, ամբարած
անհուն ծանօթութեանցն և մտածու-
թեանցը, և ս առաւել պատանեկութե
ժամանակ ըրած անընդհատ կըթու-
թեանցը պատճառաւ:

Տաւալութեանը մէկ օրինակ մը: Ս
պաշտպանութիւն Փլանկոսի և անոր
զատախաղին՝ Սարկոս Ռոլտոս անու-
նով վատահամբաւ մարդուն դէմ ատե-
նախօսելու ժամանակ, երբ անոր ախ-
տերն ու անկարգ կեանքը երեսը կը զար-
նէր, բարձր բեմէն տեսաւ որ Յունիայ
ազգատոհմէն պառաւ կնկան մը յուզար-
կաւորութիւնը կը կատարեն. յանկարծ
խօսքը ընդհատեց, և Ռոլտոսին ուղղե-
լով, ըսաւ. «Օ՛ր բազմեալ կաս,
Ռոլտէ. զինչ կամիս թէ պառաւդ
այդ զքէն հօր քում պատմեցէ. զինչ
այնոցիկ, զորոց զպատկերսն տանին ընդ
դմա. զինչ նախնեացն քոց, և զինչ
առ Ռոլտոս, որ յարքայական իշխա-
նութենէ զժողովուրդն ի բաց թա-
փեաց: Յոր գործ կամ ի պատիւ կամ
յառաքինութիւն դեգերեալ է քո՞ զոր
նա երթեալ ծանուցէ նմա: Ս յաճա-
խութիւն հայրենի ստացուածոց, այլ
այդ ազնուատոհմ զարմիդ չէ ինչ վայե-
լու. բայց դիր թէ այդպէս իցէ. սա
կայն տես ինձ զի չկայ ինչ առ քեզ,
Տեղութեանցն վատեալ զամենայն.
Թէ ի հրահանգս քաղաքական իրա-
ւանց. այդ ևս հօր քոյ է սեփական.
Իսկ քո զսպասս տանն կարասեաց հա-
նեալ ի վաճառ, և զաթոռն անգամ
թողեր յորնա բազմէն ի ժամ խորհը-
րոց: Կէ ի մարդս զինուորական կըր-

թանաց, այլ քո՛ր կեանսդ չիք տեսեալ
զճակատ պատերազմի: Ս ճարտարախօ-
սութիւն արդեօք, յորմէ թափուր ես
ամենեւին, և զամենայն հնարս լեզուիդ
և զբարբառոյ ծախեցեր յամօթապարտ
արուեստ զրպարտողի: Ա զու համար-
ձակիս զըյս տեսանել, արկանել զակն
ի դոսա, կալ յատենի, ի քաղաքի,
յանդիման աչաց քաղաքացեաց. և ի
մեռելոյն նա և ի պատկերայն ինքնին
ոչ զարհուրիս, յորոց ոչ միայն ի նմա
նատիպ հաւասարութենէ, այլ և ի
բնակակից դասակցութէն վերջացեալ
գտանիս: Այս հատուածիս բնագիրը
Յաղափ ճարտարախօսի ըսուած մատենին
երկրորդ գրքին մէջն է, ուր Ռոլտոս
տրամախօսութեան անձինքներէն մէ-
կը զայն վերծանելով կ'աղաղակէ. «Ո՛վ
անմահ դիք. որպիսի զօրութիւն աղ-
դողական, քանի՞ն յեղակարծ և յան-
կարծաթափ:»

Սրասոսէն շատ առաջ՝ Վալբա զար-
մանալի յաջողութիւն մը ցուցրցեր էր
խօսելու, թէ ոչ առատաբանութեամբ՝
բայց գէթ ամենաքիչ պատրաստութիւն
Տես Սիկերոն անուանի ճարտարա-
խօսաց գրքին մէջ անոր վրայ ինչ կը
պատմէ: Եւ իսկ, Սիկիլոնի բարեկա-
մը որ անուշ և յարգարուն, բայց
այնչափ զօրաւոր ո՞՞ մը չունէր, երկու
անգամ կարեւոր դատի մը համար ա-
տենախօսէր և չէր կրցած յաջողցնել:
Սյն ատեն առանց իրեն ամօթ սեպե-
լու, ամբաստանելոց խորհուրդ տուաւ
որ Վալբայի ապաւինին. անիկայ նախ
յանձն չառաւ Եւրիսէն ետեւ խօսե-
լու, բայց վերջապէս անոնց թախանձա-
նացը զիջանելով, ամբողջ կէս օր մը ան-
ցուց, կըսէ Սիկերոն, դատին վրայ մտա-
ծելու համար: Արկրորդ օրը գտան
զինքն ամբաստանեալները՝ որ օրէնս-
գէտներուն մէջ կեցած միակերպ կ'ար-
տասանէր այն եռանդեամբ որ իբրեւ թէ
ատենան մէջ ըլլար: Արբ հանդիսին
ժամանակն եկաւ, բոլորովին վառուած
ոտը ելաւ, և ատենան որ հասաւ՝ այն-
պիսի ճարտասանութեամբ խօսեցաւ,
որ ատենաբանութեան մէկ ծայրէն մէ-

կալը ծափահարութեամբ գովուեցաւ :
Լ.յս Կիկերոնի համբաւած հանձարոյ
զօրութեն կ'իմանանք միանգամայն որ
այսպիսի օրինակներ Հռովմայեցւոց
մէջ խիստ քիչ կը գտնուէին :

Իսկ Յունաց մէջ յանպատրաստից
խօսելու սովորութիւնը նորանշան բան
մը չէր : Ղեմոսութենէս սոսակի ճառին
մէջ, Փիլիպպոսի թերացւոց հետ ը-
րած հաշտութեան լուրը տարածուելու
ժամանակ անցած դիպուածը կը յիշա-
տակէ այսպէս : « Բարոզն 'ի ժողովի
անդ ժողովրդեան և ծերակուտին կար-
դայ մեծաձայն . Ո՞ր կամք իցեն ե-
լանել 'ի բեմ : Լ.յլ չտայ ինչ որ 'ի
ձէնջ պատասխանի : Երբ զնոյն հրա-
ւեր երեքկնեալ և չորեքկնեալ, ոչ որ
տակաւին ամբառնայ 'ի վեր, թէպէտ և
համօրէն զօրավարք ձեր և ճարտարա-
խօսք կային անդ յանդիման, և համա-
բարբառ ձայն հայրենեաց թախանձեր
զնոսա խրատ ինչ օգտակար 'ի մէջ ար-
կանել... Լորդ յայնմ 'ի ստիպող վտան-
դին ես ինքն անցի 'ի հանդէս, և ե-
լեալ 'ի բեմ, և այլն : »

Լ.յսպէս ամէն անգամուն որ աթե-
նացիք՝ անակնկալ դիպուած մը վրայ
գալով մէկտեղ կը ժողովուէին, հոն ով
որ բարոզին այս ձայնին թէ՛ Ո՞վ կ'ու-
ղէ խօսիլ, բեմ կ'ելլէր, միշտ առատա-
բան ոճով կը խօսէր :

Կիկերոն, որ այս կերպ խօսակցութե-
մնասէն մեծապէս կը վախնար, գիտնա-
լով հանդերձ անոր օգտակարութիւնը,
կ'ուզէր որ գէթ ճառին մէջ մաս մը
խնամօք գրուած ըլլայ . վասն զի այն ա-
տեն, կ'ըսէ, ինչ որ աւելցնես՝ պատ-
րաստածիդ ոճն ու եղանակը կ'առնու .
և կը նմանցնէ խօսքը նաւու մը որ երբ
մէյր որնութաց կը դիմէ, թէ և թիա-
վարք դադրին, դեռ նաւը կը քալէ առաջ
կ'երթայ : « () որ օրինակ նաւ սրար-
չաւ՝ 'ի դադարել իսկ թիավարացն ոչ
զկայ առնու, այլ յառաջէ յընթացն,
թէպէտ և ոչ ևս յանդուլ շարժմանէ
թիոցն մղեալ . նոյնպէս և յընթացս
ճառին՝ թէպէտ և գրեալքն սպառե-
ցին, ճառն յառաջէ անընդհատ նոյն

իսկ գրեցելոցն թափով և նմանութեւ : »
(Յաղ . Ղարտ . գ . ա) :

Ինչ էր այն մեծ գաղտնիքն որով
Հռովմայեցւոց և աթենացւոց ճարտա-
սաններն ստիպող և նպաստաւոր առ-
թի մէջ միշտ պատրաստ էին յանպատ-
րաստից ատենաբանելու . Վոչէն գալ-
ղիացի անուանի փաստաբանը գիտէր
զայն : « Խուռնախիտ ծանօթութիւնք
և իմաստիւք արժան է սկսանել : »
(Յաղ . Ղարտ . գ . ա :)

Մահ ձկնորսին :

Լ.մէն կողմանէ Ղոմոյ լճին շրջակա-
ներէն Պելլանոյ եկողները ճամբայ ե-
լաննորէն իրենց տեղը դառնալու : Սեծ
շարժումն ու գործունէութիւն մը կը
տեսնուէր բոլոր լճին ափանցը վրայ, ուր
որ մարդկանց աղաղակը, զիրար կանչե-
լուն ու պատասխան ընդունելուն ձայ-
նը, և կամ փոխադարձաբար մէկմէկու
բարև տալու և յանձնարարութիւններ
ընենուն ձայները շղթաներու շուռաչ-
մանը հետ կը խառնուէր, որոնք ցամա-
քէն արձակելով նաւակներուն մէջը կը
քաշէին : Հոս՝ մարդով լեցուն Կապու-
մը ափունքէն կը բաժնուէր և կը սկսէր
դէպ 'ի լճին խորերը բացուիլ . հոն՝ բազ-
մութիւն նաւավարներու թիւերնին ջու-
րը խոթած և քաշելու պատրաստ՝ կը
փութացնէին ամէն նաւակ մանողները
որպէս զի բեռներնին ամբողջանայ . ուրիշ
մը իր պզտի նաւակին՝ որ երկու մեծ կա-
նաւակներու մէջ արգիլուած էր, բիւ-
հայհոյանքներով քիչ մը տեղ բանալու
կ'աշխատէր . ոմանք ալ յաջողութե-
րկու ձեռքով թիավարելով նաւա-
հանգստէն կը հեռանային . մէկ վայր-
կենի մէջ բոլոր լիճը նաւակներով լե-
ցուեցաւ, որոնք իրենց բռնած զանա-
զան ուղղութեանց համեմատ ոման
առաջաստին կը բանային նոր ելա-
հիւսիսային քամին բանեցնելու . ոման
ալ ուժով ուժով կը քաշէին ալեաց բը-
նութիւնը դէմ կռուելով, որ մեծաւ շը